

TAVČARJEVA VIŠOŠKA SNOV

Najgloblje doživeti del Tavčarjevega pripovedništva je iz domačijske snovi. Podoba rodne doline in poljanskega kmeta, njegove tegobe in odnose do nekmečkega, neredko njemu vsiljivo tujega življa, je ostro začrtal v sedanjem in minulem času. Prav poslednja dela pa so svojstveno spojena s pisateljevo ustvarjajočo osebnostjo. Zgodovinsko gradivo je prepajal z notranjimi doživljaji, zajemal od zunaj in dajal iz sebe, vezal preteklo s sedanjim ter s kontrasti, stopnjevanimi do tragično pretresljivih konic, reševal versko fanatični princip in življenjske etične ideje.

Stržen teh snovi (izjemo dela le prvo poglavje okvirne novele V Zali) je priklenjen na kmečki dvorec, častljivo star in mogočen sredi Poljanske doline. To je Visoko. Bolj od rodnega kraja je zraščena s pisateljem: tri svoje umetnine je zgradil na njem in trideset let mu je gospodaril in prisluškoval odmevajočim skrivnostim starih pokolenj.

Prvi dve, noveli *Vita vitae meae* (objavljena v Ljubljanskem Zvonu l. 1885) in Grajski pisar (objavljen tam l. 1889), sta iz pisateljevih zrelih let, tretja, roman *Višoška kronika*, priobčen v isti reviji celih trideset let kasneje (l. 1919), pa je avtorjev labodji spev in slovo od rodne zemlje in njenih ljudi, nosilec najklenejših prvin njegove epske moči.

Obe noveli pa nista posvečeni toliko poljanskemu kmetu in njegovemu življenju v loškem gospodarstvu ob koncu 16. in v prvi polovici 17. stoletja, kolikor težnji, v zgodovinsko snov vključiti vse tisto, kar je v moderni obliki zastrupljalo slovensko ozračje osemdesetih let prejšnjega stoletja, a bi se brez snovne presaditve ne dalo izpovedati v umetniško tako prepričljivi vsebini. Zato loški kmet podložnik in zakupnik še ne stojita nasproti zemljiškemu gospodu, ne bojujeta se še prikrito in odkrito zoper njegovo izkoriščanje kot to odseva iz poznejše Višoške kronike. Dotlej v Tavčarjevo leposlovje vpeljani liki gospode, cerkvene in posvetne, dejansko niso odigrali kdo ve kako pomembne vloge na loški zemlji, če so se je zgodovinsko sploh kdaj dotikali. Vendar je zgodovinski kolorit pristno zajet iz domačih historičnih tiskov in iz ljudskega izročila, okrepljen pa z omejitvijo na staro *Visoko*. Če odbijemo Tavčarjevo fantazijo, ki je gradila graščine in naseljevala loške oblastnike na utrjene stare kmetije Poljanske doline vsaj deloma v skladnosti z narodovim izročilom, najdemo že v *Vita vitae meae* izoblikovano verno zgodovinsko podobo kmečkega dvorca prvih dveh višoških kmetij.

Morda ni zgolj naključje, da je Tavčar napisal svojo prvo novelo z višoškimi prizoriščem prav isto leto, ko je ugledni gospodar tega grunta, sedmi v verigi 231 let gospodujočega rodu Kalanov, štiridesetletni Janez,

samovoljno s samomorom prekinil svoj rod (gl. TZD VI, Rodovnik II, str. 392—3) in zbrisal 1882. leta Kalane z Visokega.

Za pisateljjevo usmerjenost k umetniškemu upodabljanju tega, nekje ob koncu srednjega veka zgrajenega dvorca že enajst let preden se je z nakupom posesti nanj navezal, slutim oporo, poleg izrazite osebne privlačnosti, v njegovi svojstveni legi in v ljudskem — danes od avtorjevega fabuliranja že težko ločljivem — pripovedovanju, ki je nedvomno vedelo mnogo znamenitega o njegovem nastanku, rasti in usodi pokolenj, ki so ga spremljala stoletja, od ustvarjene predstave o graščini in dominikalni lasti freisinških škofov od tragičnega konca poslednjih Kalanov (prim. Dostalova v Jutru 27. maja 1927 in Perko prav tam 19. maja 1934). Že tedaj mu ni ostala prikrita notranjost dvorca: »škofova« soba s starim, lepim štukaturnim stropom, refektorij s freskami in plastično zidno dekoracijo, kar je res vse spominjalo na gosposko zgodovino, imovitost in ugled.

Z možnostjo, da kupi iz roke loških Hafnerjev Kalanovi dve kmetiji l. 1893 (morda je odločitev sinove prodaje pospešil materin samomor, prim. Rodovnik II, l. c.), se je tudi duševno ustvarjalno približal zgodovinski poti Kalanov. Presenetile so ga gotovo tolike starine in kulturni dokumenti: Ne le solidno zidana, z gospodarskim poslopjem v pravokotnik spojena in utrjena stara hiša ter notranja oprema s starinskim pohištvom, postal je lastnik bogate zbirke pradavnih umetniških podob, lepe knjižnice z že redkimi tiski in skrinje listin, ki so najglasneje pričale o žitju in bitju davnih lastnikov. (Vse ohranjene premičnine so spravljene v škofje-loškem muzeju v Tavčarjevi in Kalanovi sobi, listine pa prav tam kot visoški arhiv.)

Samozavestni ponos Kalanov, slovo njihove mogočnosti v minulih časih in tragični propad poslednjih iz tega žilavega, trmastega pa oblastnega poljanskega rodu je sedaj docela spoznal. Neposredne arhivske priče so le še poglobile v njem zanimanje ter budile umetniško pozornost.

Iz visoškega arhiva, iz loških urbarjev in poljanskih župnijskih matic, je izluščil otipljivo sliko Visokega in podložniško zakupno podobo njegovih kmetij, ki so že 1604. leta zavzele svoj dokončni obraz kot dve posesti, kasnejša Kalanova z dvema hubama. Kljub temu pa v svojem romanu še vedno vzdržuje stališče o Visokem kot dominikalni lastnini zemljiškega gospoda. Zaradi zaporednosti lokalizacije obeh novel in Kronike se je v poslednji, zvest sebi, rešil z razlago prehoda prvih dveh visoških kmetij v kmečko, Kalanovo posest. In tako je izpričal potezo o hotenem nadaljevanju visoškega motiva v izoblikovanje homogene visoške snovi, ki bi konec koncev z izdelavo celotne zasnove Kalanovega rodu kot trilogije dala umetniški spomenik zgodovinski podobi Poljanske doline skozi tri stoletja in bila ozadje vsem njegovim stvaritvam s sočasno domačijsko tematiko.

Za uporablanje zgodovinske snovi je pisatelj do l. 1893 našel v dobršni meri le posredne vire iz polpretekle dobe, v katerih z naraščanjem časovnega razmaka zapadejo za leposlovce vzpodbujajoče podrobnosti težnji posploševanja. Mimo tega so v skopih in suhoparnih izrazih zbrani le podatki, nanašajoči se na upravljajočo plast, na nižje sloje pa le toliko, kolikor so padali v nemilost gospodujočim. Pisatelj fabulist mora sam zaslutiti v ozadju tega širok razmah življenjskih utripov, da more reali-

zbirati svoje like kot izraz svoje domišljije in odraz življenja ene ali več oseb, ki jih je sam poznal ali pretopil v sebi. Zlasti velja to za junake iz kmečkih vrst, da mu lahko postanejo glavni nosilci dejanja.

Ta proces se očitno vidi, če primerjamo med seboj umetnine visoške snovi in upoštevamo, da je imel šele za roman na voljo sočasne vire, ki so za nepotvorjenost časovnega kolorita najtehtnejši. Dajali so mu močne vzpodbude, kako usmerjati del življenjskih silnic svojih osrednjih junakov doma in v domači dolini. Tudi Kosovi Doneski k zgodovini Škofje Loke in njenega okraja (izšli l. 1894), kjer je v registih zbrano bogato, sočasno pričevanje, ki v pretežni meri slika upravo ureditev loškega gospostva in podložniško pravni odnos, je izčrpaval predvsem za gibanje svojih junakov v Škofji Loki. Za oris nekaterih pripetljajev, navad in običajev, ki jih pisatelj obrobno vpleta, je posegel po istodobni Valvasorjevi Slavi vojvodine Kranjske (izšla l. 1689).

Med vodilnimi motivi obravnavanja zgodovinske tematike stopa v ospredje pisateljeva ljubezen do domače doline in do dedov rojakov, ki se izživlja v fabuliranju, risanju verskih bojov za nacionalni in religiozni obraz, in v težnji prikazati mentaliteto poljanskega kmeta v zanj najbolj usodnem in puntarskem času — dati Poljancem izsek iz lastne zgodovinske podobe. Kot umetnik je gradivo prepuščal svoji domišljiji, da ga je vsrkavala in oživljala, zato so suhi podatki v umetnini v polni meri strnjeni z idejnim strženom; zaradi tega pa najdemo tudi odstopne in nedoslednosti, ponekod hotene odmike in poteze lastnega poustvarjanja.

Komentator Visoške kronike (v TZD VI) v zadnji izdaji točno raziskuje zgodovinsko oporo. Načelno se da precejšnji del raznih podrobnejših premikov v romanu pripisati časovni zgoščenosti. Ker že nosi sicer nedatirani, a nedvomno najstarejši rokopisni koncept (gl. TZD VI, Rokopis I, str. 348—50 z ustreznim komentarjem) naslov »Visoška kronika 1695«, se da sklepati na osredotočenost v tej smeri. Za to zgovorno pričajo spremembe v odvisnih letnicah in stremljenju ubranega razporejanja dogodkov, kar je pustilo, preko bližanja dejanski zgodovinski poti Kalanov, svoj nedosledni odraz še v dokončni redakciji (prim. TZD VI, Rodovnik I, str. 388, 389 in 395).

Ker pa pisatelju ni bil v ospredju čas z v sebi sklenjenim sklopom dogodkov sam na sebi, je iz virov ponekod zajemal svobodno; gre za odstopanje s poti zgodovinske stvarnosti, ki ga zaznavamo kot imenske in osebnostne, časovne in krajeвне premike. Del tega je sicer nastal nezavestno kot spominsko rahljanje, v veliki meri pa hoteno kot presajanje posameznih členov ozadja. Sem sodijo osebe in dogodki, ki imajo še svojo zabeleženo osnovo, a se kot zgodovinsko dokumentirani predstavniki nižjega posvetnega in cerkvenega kroga časovno odmikajo v občutnem razmaku nekaj desetletij. Izbor imen je pač pripisati Tavčarjevi priljubljenosti in slogovni preračunljivosti. Med poustvarjene like bi v prvi vrsti štel junake-kmete, kolikor jih ni našel med dokumenti Visokega (upodobitev Jernača Schiffreerja; samostojni liki Pasaverice, Jošta Schwarzkoblerja, hlapca Lukeža, Marksa Wulffinga in dr.). Posebej bi opozoril na lik Margarete, ki nosi v sebi, čeprav je »tajčerjevega rodu«, oni odsev podob Margarete in Holekove Nežike iz istoimenskih novel in Mete v Cvetju v jeseni, kolikor z njim osvetljuje osrednje poteze toplo podanege kmečkega obraza blegoške domačinke, tokrat v zgodovinski snovi.

Se več, svojo mladostno ljubezen do sestrične je pisatelj spletel preko njene tragične usode v Cvetju v jeseni v odrešitev v zakon med Margereto in bratrancem Izidorjem, s čimer je v svojem labodjem spevu še bolj opozoril na lastni odsev v Izidorjevem življenju. V nasprotju z Margereto mu ime Agate pomeni kakor v Grajskem pisarju Nemko, le da jo v romanu izoblikuje v lepo, krotko in življenja polno junakinjo. Na drugem mestu stoje liki iz meščanskega okolja, posvetne in cerkvene gosposke: gostilničar Kašper Wohlgemuet, ječar Mihól Schwaiffstrigkh, Konrad Füernpfeil, glavarjev lik, lik Strojarjevega Valentina, zlasti pa oseba Janeza Frančiška, ki s svojim modrim nastopom prinese novi buržuazni duh v okostenele razmere na loškem ozemlju in v fevdalno miselnost njegovih predstavnikov. Zdi se, da je Tavčarja navdušil predvsem njegov portret, ki mu je v Kroniki zelo spretno poustvaril zgodovino, navezano na predstavo »škofove« sobe.

Svojestven problem predstavlja v romanu pisateljev način gradnje imen in priimkov. Vsi uporabljeni priimki, z izjemo Schwarzkoblerjevega, so zgodovinski. Tudi imena z izjemo Polikarpa, Izidorja, Othinricha in morda še katerega, se pojavljajo v gradivu. Pri poimenovanju pa sta očita dva procesa. Prvič, načelo o deloma svobodni sestavi imen in priimkov za junake iz kmečkega in meščanskega sloja Skofje Loke. Pribiti velja, da so zgodovinsko verna imena tujih vojskovodij in škofov, preko loških glavarjev, oskrbnikov in sodnikov, do protipisarjev in domačih župnikov — čeprav se pri poslednjih ni vedno časovno utesnjeval. Drugič, načelo o svojstveni izbiri priimkov in imen glede na vlogo in lastnosti junaka. Izrazit primer vidim v preimenovanju tajčarja Vouka Fröhticha iz Davč (v R I, l. c.) v Wulffinga (s prenesenim izvorom na Sorško polje; prim. TZD VI, str. 590). Priimki, ki z njimi označuje gostilničarja v Loki kot Wohlgemuet, ječarja kot Schwaiffstrigkha, protipisarja za Füernpfeila, nekdanjega Polikarpovega tovariša v tridesetletni vojski kot Schwarzkoblerja in končno Polikarpa in Izidorja samega, dajejo s svojo dosledno uporabo kot asociacijsko pomenska vpeljava ne le slogovno pointo, ampak že posegajo v kompozicijsko zgradbo. Iz visoškega arhiva sta Marks in morda Margareta prenesena na materin rod, Barbara premaknjena za dve generacije nazaj, nespremenjena pa Jurij in Georgius Postumus.

Med poustvarjenimi členi je Tavčar verno uspel s slikanjem čarovniškega procesa zoper Agato v celoti in z nekaterimi drobnejšimi prizori (odnosi med luteranoma in katoličani; Izidorjevo srečanje za gosposko mizo pri Wohlgemuetu in dr.).

Potem, ko je pisatelj v ožji visoški motiviki našel v časovni pogojenosti osnovna življenjska nasprotja Kalanov in je odraze tega v svoji zasnovi zbral za torišče visoške trilogije, se je lotil obdelave prvega dela. — Pač je moral biti tragičen in pretresljiv konec zadnjih Kalanov, da je v Tavčarju izzval tako mistično globoko etično protitež o krivdi spočetega rodu, ki gradi in ugonablja pokolenja kot maščevalce usode!

Idejno zasnovu je razširil tako, da je postavil Visočane v življenjsko ozračje poljedelskih kmetov, v njihov svet družbeno gospodarske utesnjenosti, ki je bila ob žilavo trmo kmeta, ga trla in izrivala k puntarstvu. Prvotnejši in v nasprotju s širšo snovno zasnovu, podati zgodovino poljan-

Polikarpovemu. Zategadelj je moral zagospodariti mlajši sin Jurij, kar se spet ne krije z življenjsko potjo Janeza, Martinovega brata in ljudskega godca. O dozdevnem prvorojencu Juriju pa ni jasnejših podatkov v danes ohranjenem visoškem arhivu (prim. TZD VI, Rodovnik II, l. c. in str. 389).

V dejstvu, da je Tavčar v pripisu imenoval Georgiusa Postumusa kot Izidorjevega sina, ki je istoveten z Martinovim sinom, vidim naznačeno stremljenje, da bi postal ta Jurij — Georgius, ki se je kakor njegov model šolal v Ljubljani, potem ko bi v njegovi naravi zmagal pohlep po zemlji in oblastnosti v času Marije Terezije (prim. TZD VI, str. 594), osrednji lik in nosilec dejanja v drugem delu kronike. Kajti pisateljeva v epilogu iskreno nakazana razrešitev prvega dela kronike v Georgovem hrepenju za duhovniškim poklicem, da bi miselnosti časa odgovarjajoče dokončal pokoro za Polikarpace in Izidorjeve pregrehe, bi v svoji izvedbi predstavljala dejansko prekinitev rodu in zavrta izpeljavo trilogije po Tavčarjevih prijemih oblikovanja visoškega motiva. S tem se mi zdi načrtan snovni krog drugemu delu, ki bi tako imel realnejšo oporo v izpeljavi že zaradi dovolj močnih v gradivu vkljenjenih nasprotij iz ozadja časa, in dokazana smer izpeljave po avtorjevi lastni izpovedi v celotni časovnosnovni razporeditvi (gl. Obiski, str. 149—50) ter narahljena teza dr. Iva Tavčarja o snovni zgoščenosti v stoletnih presledkih (1695 : 1795 : 1895; prim. TZD VI, str. 394-5).

Ob stapljanju zasnove je pisatelj načrtal snovni obseg Kronike v čas med tridesetletno vojno (v njej Polikarp) in vojno za špansko dediščino (Izidor). Osebo problematiko pa je uklenil v umetniško najbolj relativni krog gibanja. Zločin se zgodi tik po koncu vojne, ko so bile v zavesti bojujočih se ljudi etične norme še narahljane.

Čas, v katerega je vključil svoje domače junake, je z odmevi in krikami po tridesetletni vojni poln trenj, ki še sicer niso usodna za celotne plasti, pač je pisatelj z upoštevanjem zaslutenega razkola dosegel realistično podobo vzdušja in epsko izrazno širino. Hkrati pa izpričuje svojstveni problem kronike, ko v naraščanju osrednjega konflikta, ki ga pisatelj razvozlava s prenašanjem krivde, posega v realno družbeno pogojeno zavoro, kjer se v uklenjeni konvencionalnosti izraža usodno gospodujoči verski element. Samo zato postaja tudi celotna etična obremenjenost rodu tako življenjska in prepričljiva. Ker sicer bi bil duševno globoki in razbičani Polikarp v sebi propadel, se obtožujoč samega sebe očistil in sam poravnal krivdo. To pa tudi izpričuje, da Tavčarjevo obremenjevanje rodu nima naturalistične osnove dedne obremenjenosti, marveč moralno etično, psihološko poglobljeno in v času pogojeno osnovo. Šele s tem svetom svojstvenega psihološkega problema se je pisatelju pravniku izpolnilo življenjsko ustvarjalno stremljenje, čemur se morda kumovale tudi odklonilne vzpodbude nekaterih likov Cankarjeve umetnosti. Sicer je podobna razrešitev, ki priča, da se je pisatelj že prej ukvarjal z etičnim problemom krivde, vidna v obrobno prepletajoči se zgodbi Skalarja in Kalarja v Cvetju v jeseni, ki ga avtor pripovedovalec razvozlava na času primeren način, ko pravi Kalarju: »Poslušaj dober svet! Krivico si mu delal, Luka, to je ena; in kazen je že šestnajst let lazila za teboj, vest te je razjedala, in to je hujše od ječe. Ali ni res?« (TZD VI, str. 37.)

Notranja geneza romana je razširjena čez dobo dveh desetletij, v katerih se je avtor bolj ali manj ukvarjal s tem problemom. Vmes je v

času 1905 do 1908 v Ljubljanskem zvonu objavil kroniko Izza kongresa, 1917 pa idilo Cvetje v jeseni. Dolga doba, ki je s svojimi dogodki tako ali drugače vplivala in pretresala Tavčarjevo duševnost, je ponekod posegla tudi do korenike, iz katere je rasla Visoška kronika. Burnost časa, naraščanje imperialistične napetosti v svetu in njena sprostitvev v vojnah je pustila svoj pečat v zasnovi in izrazitejšem podajanju vojnih grozot, v močni plastiki švedskega razdobja tridesetletne vojne z vso surovostjo, nizkotnostjo in pobesnelostjo malega človeka, ki mu ni bil cilj bojevanje v verskih koristih, ampak je silil v pohlepnost po materialni dobrini in v sprostitvev svojih strasti: zato se je mirno bojeval zdaj na cesarski, zdaj na švedski strani. Tej zgodovinsko verni začrtanosti evropskega okvira se upira v sodobnost ubrani močni poudarek humanosti, iskrenosti in srčnosti domače slovenske žene, ki je dejanje kronike toplo prepojil. Skoraj nerešljivo ostane časovno vprašanje stapljanja zgodovinske osnove z idejnim motivom, oziroma izoblikovanje protiuteži, ki lahko sodi že v osemdeseta leta, morda pa šele v čas imperialističnih vojn. Če bi jemali za začetek Kronike Polikarpov prihod domov, bi našli popolno paralelo z letom, ko je bil roman objavljen in izdatnejšo zasidranost v času (prim. Tavčarjeve politične članke in feljtone teh let v Slovenskem narodu in TZD VI, str. 382-3).

Zamisel podati snov kot kroniko — kompozicijsko simetrično zgrajeno — je rasla neposredno z zasnovo. Okvirno analitičnost je spretno zastrl z opuščanjem samega okvira, ker je pripovedovanje položil Izidorju v pero, potem ko se je utrujen in bolan vrnil iz vojske na rodno domačijo in začel v spominu grebsti za lastnim življenjem in za življenjem svojega očeta ter ga razčlenjevati in vrednotiti. Ker pisatelj vidno ne posega v razplet dejanja in v razvoj junakov, ampak podobno bralcu iz odmaknjenosti motri tok celote, je pustil notranje silnice razmerjene v ravnovesju, napetosti v njih pa stopnjeval do tragičnih konfliktov, ki rasejo iz pogojenosti dela in časa in so najizrazitejše v stičiščih dveh nasprotnih krogov. Enakomernost razporeditve, kronistova odkritost in tehtanje življenja v sponah časa, kaže pisateljevo objektivnost, humanost in etično moč. Oblikovni zarodek kronike z osrednjim junakom je treba iskati že v načinu gradnje Grajskega pisarja, kjer piše prvi del vsakega poglavja, razen petega, kot kronist pisar Visokega Jošt Tolmajnar sam, zgodbo pa skladno pripoveduje pisatelj. Videti je, da je Tavčar že tedaj razmišljal o najbolj uspeli obliki podajanja zgodovinske snovi, ki jo je preko kolektivne kronike Izza kongresa najbolj suvereno izpeljal v visoškem romanu.

Tok pripovedovanja je razdelil na pripovedi, jih zaradi nerazgibanosti krčil in zavoljo vpletanja drugih oseb iskal odnose do okolja v izpovedih kronista, predvsem pa v kronistovem napetem opisovanju dogodkov. Če je Tavčar zadrževal svojo romantično ost domišljije, ki jo je realiziral le v skladu s členi idejno snovne zasnove, pa se v snovno oblikovni zasnovi ni mogel ubraniti temperamentnosti, ki je s svojo subjektivnostjo očita prav v Izidorjevih izpovedih. — Pač pa je povsem zamolčal svojo satirično naravo, kar predstavlja nov proces glede na pisateljevo strukturo v poslednji fazi njegovega ustvarjanja, in jo prepustil živahno pisanim feljtonom v Slovenskem narodu (prim. njegove podlistke, podpisane z »Nekdo«, 31. maja, 7., 14. in 28. junija 1919). Pripovedi so kronistova poročanja, ki

so osnova kroniki. V njih je časovnost zajeta v močnem razmahu in so razvrščene v tesni kronologiji; služijo mu za poglobljanje vtisa in za povezovanje izpovedi in opisov. Izpovedi govore o sebi in povezujejo lastne dogodke, v pripovedovanju sega naprej (epske napovedi) ali nazaj, čeprav gleda kronist analitično na celoto; grajene so na asociativni povezavi, v njih ponekod razlaga in modruje po načinu ljudskega pojmovanja življenja, zvest pa ostane zahtevam konvencionalne utesnjenosti. Miselna plat kronista je ostro racionalna, sam razčlenjuje in uravnava odnose. Opisi pa so samostojni, včasih sestavljene in poglobljene snovne celote, ki so zasekane v osnovno časovno nit. V njih gre često v podrobnosti, ko poslušša pripoved drugih, ki segajo v svoj doživljajski svet, v dogodke, ki so se odvijali pred glavnim tokom dejanja. Epske napovedi so na splošno pogojene v analitičnem podajanju snovi in so iz celote izhajajoči pogled kronista na trenutno dogajanje, ki jih kot prvi asociativni spomin poudarja pred opisovanjem dogodkov; edino z njimi raste dinamičnost v smeri notranje napetosti, ki jo realizirajo v dramatični povezavi nanizani dogodki. Zaradi krčenja razdalje med časom dogajanja in časom pripovedovanja epske napovedi postopoma upadejo, ker izgublajo v odvijajočem se toku na pomenu, zato upada tudi notranja napetost romana, ki se proti koncu umiri. Ker pa izvirajo napovedi iz miselnosti kronista, ki je v svojih življenjskih pogledih predstavnik časa, so tudi njegov odraz in osrednji činitelj občutja arhaičnosti, saj govore najpristnejše z izrazi vzdušja. Za epskimi napovedmi slutimo ponekod pisatelja, ki se vpleta na posreden način, saj se je enako Izidorju v starosti še mnogo bolj prizadeto vračal, da bi premišljeval in vrednotil svoje življenje. Skupaj z Izidorjem kronistom se boji in vzklika: »Če mi Bog podaljša življenje ter zadrži mizarja, ki dan za dnevom zabija v mojih prestreljenih prsih žeblje v mrtvaško mojo rakev, da vsaj še nekaj mesecev ne dokonča svojega dela, bom vse prav natanko zapisal in tistim, ki pridejo za mano, popisal...« Obrobne glose je skladno s sodasnimi kulturnozgodovinskimi viri postavil k tekstu kot povzetek; razvrščeni so ob pripovedih (tam samo letnice) in opisih (tu miselne enote najusodnejših členov).

Snov je strogo epsko organizirana. Lirske poante so redke, a globoko izoblikovane (Izidorjevo slovo od Margarete idr.). V tehniki pripovedovanja je pisatelj v bistvu nadaljeval svojo pot, ki mu je bila pri upodabljanju najbližja, le da jo je še poglobil in zgostil. Zopet srečamo zanj tako značilno pripovedovanje v prvi osebi, čigar bistvena posledica je nujnost, da pisatelj vodi svojega kronista skozi vse sintetično grajeno dejanje in da pot očrta potek in obseg dejanju. Ostalo pa zajame z analitičnim pripovedovanjem Izidorju. Očita je tudi gradnja na kontrastih. V notranjem zapletu pisatelj rad postavlja nasproti junaku junaka, ki ima drugačne pogojenosti, s čimer izostri napetosti in stopnjuje v dramatičnost zaradi zunanjih vezi nastala trenja. Tako je v zapletu postavil Polikarpu, zadnjemu poljanskemu luteranu, človeku s krivdo in vestjo nasproti lik Izidorja, slabiča, vdanega katoličana, a etično čistega, naivnega človeka. V zapletu podana Izidorjeva odpoved posvetnemu bogastvu, vzbujena z zavestjo pokore kot posledice Polikarpovega zločina in utrjena ob Agatini zavrtnitvi po sodbi v Loki, kaže na njegovo rešitev iz notranje borbe za skladno vdanost. Možati Jurij je sicer blizu Izidorju, v svojih pogledih pa nasproten obema, je trezen in pameten gospodar, dovzeten za novo,

realnejše pojmovanje življenja. Izidor in Jurij sta zastopnika domačega kmeta: šele njima pripisuje vse lastnosti poljanskega človeka nasproti temačnemu Polikarpu, ki ga pusti v samoti, da ječi v lastnih bojih ali divja kot trd in brezsrčen gospodar. »kateremu ni nikoli posijalo sonce v dušo«. Značilno je, da stoje ženski liki le v kontrastu do moških. Kontrast nacionalnega vprašanja omili z ljudsko rešitvijo Polikarpove misli: »Tajčarjev se boj!... Ta zarod poznam, je požrešen, misli, da je več, kot smo mi, in naše zemlje je lačen. Kdor z njimi ne laja, ga raztrgajo. Da jim goltanec zamašim, te oženim in Tajčarko boš vzel, da ne bo imela nemških otrok...« (TZD VI, str. 122). Zato je umljivo, da po Izidorjevi in Jurijevi smrti gospodarita Margareta, »tajčarka«, in Agata, Nemka po rodu. Gradnja na kontrasti sega preko psihološkega kroga osebnosti na dogodki, čeprav jih zvečina hote sprožijo njegovi junaki. Preostala naključja so redka, a skrčena na nekaj kontrastno usodnih, vendarle xerjetnih srečanj: Passaverica pride umirat k morilecu svojega moža, Marksovo očiščenje v poravnavi krivice do Agate ob Izidorjevem srečanju v »lazaretu« tik pred svojo smrtjo.

Izrazita slogovna poteza je pripovedovanje v perfektivni obliki, ki delo v celoti preveva in je pogojena v pisateljevem osebnostnem slogu. Iz perfektivnega glagolskega dejanja izhajajo svojstvene oblike pripovedi: narave ne opisuje, marveč jo podaja kot del dejanj: skop je in kratek, kar je za tako izražanje nujno in nosi v sebi močno zgoščenost; zaradi odsekanosti v slikanju še močneje izstopa celota: dejanje se sproži takoj v začetku in teži v logični tok z jasnim izražanjem pripetljajev, z vpletenimi lastnimi razlagami, ki v bistvu ne prenesejo liričnih poant: razvrstitve snovi je prema in v vzročni odvisnosti. Izrazno so posledice vidne v pogosti rabi partikul, prislovov, raznih stilizmov in v uporabi rezultativov, kar omogoča ustvarjanje nazornosti v predstavah in določenosti v dogodkih in dejanjih, ki so vezani na opisovanje zgodovinskih dejstev. Prav uporaba perfekta daje zgoščenost misli in vzbuja vtis, da so dogodki zgodovinsko prepričljivi in objektivni, kar pa stopnjuje videz, da se je res tako zgodilo: vendar začitimo, da je Tavčar v zgodovinskem koloritu enako močan v podajanju resničnega in poustvarjenega. Zato v Visoški kroniki ne najde več mesta za opisovanje poljanskih navad in ljudskih običajev, ki prevevajo idilo Cvetje v jeseni, kjer je dejanje izpeljano v pridobivanju na možnosti, prikazati domačega kmeta v vseh položajih, s čimer tvori močno oporo Visoški kroniki.

Literarna obdelava Kalanovega rodu je bila zamišljena in zasnovana kot visoška trilogija. Med motivi, ki so zavrli njeno nadaljnjo obdelavo, se je doslej navajal pravzaprav le zunanji, morda res najširši moment: pisateljeva usodna bolezen. Proučevanje Tavčarjeve poslednje dobe po letu 1917 pa navaja na še nekatere notranje komponente. Nedvomno sta obe poslednji pisateljevi deli izbruhnili ob zunanjih, za umetnini sami sicer nepomembnih udarcih, ki sta mu jih zadala Župančič s prezrtjem ob prevzemu uredništva Ljubljanskega zvana v začetku 1917, ko ga ni osebno povabil k sodelovanju, in Pregelj s svojim znanim aforizmom v Dom in svetu aprila 1918. — prvi iz rodu moderne, drugi iz še mlajše, ekspresionistično usmerjene generacije. Oboje je pisatelj občutil kot stopnjevano skeleči očitke starčevske nemoči. Nedvomno drži, da bi po notranji nujnosti

umetniškega oblikovanja obe deli morali izstopiti tudi sami po sebi, vendar bi moglo v Tavčarjevem življenjskem primeru priti do usodnih sprememb. Dejstvo, da bi bil moral Župančič prevzeti uredništvo Zvona že sredi 1915 (gl. Šlebingerja pismo Radu Murniku z dne 30. decembra 1914 v Murnikovi zapuščini v NUK, ovoj 4), bi nedvomno pod istimi okoliščinami lahko izzvalo zgodnejšo objavo Cvetje v jeseni in pospeševalo donositev Visoške kronike; zgodnejši izbruh romana bi utegnil vplivati morda na idejno koncepcijo prvega dela in na njeno nadaljevanje.

Homogenost visoške snovi se mi zdi dognana zaradi uporabe iste zgodovinske opore in središča in zaradi v časovni zaporednosti obravnavanih globoko pretresajočih osebnoetičnih not, prepojenih z verskimi boji in z družbeno utesnjenostjo v vseh treh z visoškim motivom zapečatenih umetninah. Zaporednost objave pa ima tridesetletno vrzel, v kateri je šla mimo Tavčarja epizodnost slovenskemu naturalizmu in močna, na notranjih izpovedih grajena pripoved moderne.

V Visoški kroniki bo treba gledati ustvarjalno psihološko grajeno protiutež predstavnika stare poetično realistične generacije, ki je neposredni pripovedni dedič Jurčičeve šole, — moderni, zlasti Cankarjevi umetnosti. Zato so tem značilnejša nekatera načela skoraj sedemdesetletnega Tavčarja, ki jih je izražal v polemiki z zadružanom Josipom Cirilom Oblakom, zagovornikom Cankarjeve veličine v Krpanovi kobili (Literarna debata ob obletnici Cankarjeve smrti 1920). V moderni vidi »smer, ki vlačí na kliniko človeško dušo, in dostikrat secira pri tem nekaj takega, kar je le karikatura človeške duše« (Krpanova kobila, str. 46). Poraz v tej polemiki, zagrizenost v feljtonistiko in literarno kritiko, ki odklanja vse nadrealistično, a se oklepa historičnih povesti, ter širši odklon mladine, so pač umetniško razkrojevalno, če ne celo zaviralno vplivali na pisatelja in ga vedno silneje zakopavali v lastno tragično krivdo, iz katere se je komaj reševal z načrti o dramatizaciji prvega dela romana in o predelavi kronike Izza kongresa. Odobravanje, ki ga je vzbudilo priobčeno delo, in dobrohotne vzpodbude k nadaljevanju, ki so ga spremljale v javnosti od vsepovsod še ob njegovi sedemdesetletnici, pač niso mogle učinkovati na njegovo vehementno naravo v tisti smeri kot prejšnja zunanja sprožilca.

Zaključili bi, da visoške snovi ni mogel nadaljevati in dodelati še zlasti ne zaradi spoznanja popolne notranje harmonične in slogovne dognanosti v romanu, ki bi mu le težko našel idejno in izrazno vredno nadaljevanje.

Viri

Ivan Tavčar, Zbrano delo (cit. TZD...), III. in IV. knjiga. Uredila dr. M. Boršnik. (S citirano literaturo v komentarju.) — Tavčarjevih zbranih spisov VI. zvezek. Uredil dr. Prijatelj. — B. Paternu, Slovenska proza do moderne, 1957.